

GRUNDTVIG OG DEN ENGELSK LIBERALISME

Af Kaj Baagø.

I en afhandling om Grundtvig og den grundlovgivende rigsforsamling i Grundtvig-Studier 1949 har Kaj Thaning gjort opmærksom på forskellen mellem Grundtvigs og de samtidige såkaldte liberales frihedssyn. Mens de liberale i Danmark tænkte individualistisk og anså den enkeltes frihed for målet, — skrev Thaning i denne artikel —, var det omvendt for G.; for ham var den enkelte først fri, når hans næste var fri. Og denne forskel beror til syvende og sidst på, at G.s frihedssyn var engelsk, mens de liberales var kontinentalt, hed det.

Nogen nærmere begrundelse for eller udvikling af denne påstand gav Thaning ikke. Det er imidlertid det, der er målet med denne artikel. Den skal søge at vise, at G.s frihedstanker er nøje bestemt af England. Naturligvis er det ikke nogen nyhed, at Englandsrejerne og bekendtskabet med det britiske folk betød meget for G.s frihedssyn. Det siger han iøvrigt også selv¹). Men hvad det var i England, hvilke ideer og synspunkter derovre, som inspirerede ham til kampen for frihed, er et spørgsmål, som G.-forskningen synes at have ladet ligge. Man har holdt sig til vage bestemmelser som f. ex.: »I England blev han Frihedsmand«²), eller: Hans Frihedssyn skyldtes »Berøring med den engelske Folkeand, hvis vældige og frie Kraftudfoldelse kaldte paa Kæmpenaturen i ham og bragte ham til Klarhed over sig selv«³). Det er derfor denne artikels hensigt at røre lidt ved dette problem og navnlig henlede opmærksomheden på den fremvoksende engelske liberalisme, som gjorde sig stærkt gældende netop i de år, G. havde mest berøring med dette land, og som derfor må anses for den sandsynligste kilde til hans frihedssyn.

1) »I Engelland lærte jeg nemlig først i Henseende til *Frihed* som til alt menneskeligt at lægge hele Vægten på *Virkeligheden*, med dyb Foragt for det tomme Skin og for Penneslikkeriet og Bogorme-Væsenet i alle Retninger«. Kirke-Spejl, U. S. X, 356.

2) Hal Koch, *Grundtvig*, Kbhvn. 1943, p. 115.

3) I. P. Bang, *Grundtvig og England*, Kbhvn. 1932, p. 61.

I 1949 skrev G.:

»Jeg har gennem en varm Rigsdagskamp bevist, at hvad jeg saa end ellers er eller har været, saa kjæmper jeg saa kjækt som nogen mod Absolutisme og Bureaukrati, og for al muelig *Frihed, Ligelighed og Selvstændighed* i det virkelige Liv, saa enten maa mine *liberale* Modstandere bekjende, at denne *virkelige* Frihed, Ligelighed og Selvstændighed ligger udenfor deres Frihedsbegreb og Lighedsprincip, som kun er Hjærnespind af fin Ætherluft eller Tankevinge af det haarde Jærn, — eller ogsaa maa de stræbe at vise, at deres konstitutionelle Bestræbelser virkelig gaar ud paa at opnaa det samme, som jeg kjæmper for, kun paa en klogere, sikrere og bedre Maade«⁴⁾.

Når G. ikke kunde tilslutte sig de liberale, var det altså ikke, fordi han var konservativ, men grunden var — som det fremgår af denne udtalelse — at hans frihedsbegreb var et helt andet. Mens de liberales syn voksede ud af de franske menneskerettighedsideer i det 18. århundrede, repræsenteret af filosoffer som Montesquieu, Voltaire og fremfor alt Rousseau, hentede G. sin inspiration i de engelske frihedstanker, som byggede på Locke's, men fremfor alt på Shaftesbury's og Adam Smith's ideer. Det karakteristiske for det franske syn, ganske særligt Rousseau's, var det, at menneskene vel fødes frie, men at den enkelte fraskriver sig sine rettigheder ved samfundspagten, hvorved staten dannes. Derfor kunne de franske menneskerettigheds-filosoffer heller ikke gå med til fuld religionsfrihed; den, der ikke troede på Gud, dyd og udødelighed, burde landsforvises. — Derimod satte det engelske frihedssyn, som det navnlig er repræsenteret af Adam Smith og dennes disciple, den enkelte over staten. Staten skulle give den enkelte størst mulig bevægelsesfrihed og skulle i det hele taget gøre sig mindst mulig gældende. Jeffersons valgsprog »Den bedste regering er den mindst mulige regering« dækkede meget godt den engelske liberalismes hovedprincip. Denne forskel er baggrunden for uenigheden mellem G. og de liberale. De sidste ønskede forandring fra enevoldsregimente til flertalsregimente. G.s mål var at indskrænke ethvert regimente.

Den engelske liberalisme.

Adam Smith er den engelske liberalismes fader. Han blev født i Skotland i 1723. Efter studier på Glasgow og Oxford universiteter kastede han sig over litteratur og filosofi og blev professor 1751. 1759 udkom hans etik, »Theory of Moral Sentiments«, der hævdede sympatien som de moralske handlingers fundament. I 60'erne be-

⁴⁾ Danskeren 1849, p. 564.

gyndte han at interessere sig for nationaløkonomi, navnlig efter at han på en Europarejse havde truffet Turgot og Quesnay i Paris. Den sidste var netop ved at fuldføre sit værk »Physiocratie«, der udkom 1768 og hævdede *laissez-faire* princippet⁵⁾). Efter sin hjemkomst anvendte Smith en halv snes år på sit og frihandelsteoriens hovedværk, »The Inquiry into the Nature and Causes of Wealth of Nations«, der blev offentliggjort i 1776.

I »Wealth of Nations« vil Smith påvise to ting. For det første hævder han — i modsætning til merkantilismens økonomiske teorier —, at *arbejde*, og ikke guld, er rigdomskilden og samfundshusholdningens grundlag. For det andet, at det er den sundeste politik at lade den enkelte sørge for sig selv og lade ham fremme sin egen interesse på sin måde.

»Every man, as long as he does not violate the laws of justice, is left perfectly free to pursue his own interest in his own way, and to bring both his industry and capital into competition with those of any other man or order of men«⁶⁾).

Dette vil i den sidste ende være det fordelagtigste for både den enkelte og det offentlige, fordi kappestriden og konkurrencen vil få den enkelte til at arbejde mest muligt og bedst muligt.

Det er navnlig det sidste punkt, som her har interesse. Det centrale i frihandelsfilosofien er, at der gives frit spillerum for naturens kræfter, d. v. s. for menneskets egen interesse. En sådan frihed er nyttig, fordi den driver mennesker ud af den dovenskab og sløvhed, som det merkantilistiske system med dets monopoler afføder. I kappestrid tvinges mennesket til at gøre sit bedste.

»When the competition is free, the rivalry of competitors, who are all endeavouring to jostle one another out of employment, obliges every man to endeavour to execute his work with a certain degree of exactness . . . Rivalship and emulation render excellency, even in mean professions an object of ambition, and frequently occasin the very greatest exertions«⁷⁾).

Således beforder friheden den sundeste tilstand i samfundet. Misundelse mellem klasserne vil afløses af tilfredshed og munterhed; alle har jo lige muligheder, og kunderne får den bedste og billigste vare. Selvom den enkelte faktisk kun ser på sin egen fordel, vil dette automatisk blive til alles fordel.

⁵⁾ Til forskel fra Adam Smith anså de franske frihandelsfolk det for *statens* opgave ved love og anordninger så at sige at indrette handelsfriheden.

⁶⁾ An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations, by Adam Smith, LL.D., Sec. Ed. Edinburgh 1817, Vol. III, p. 44.

⁷⁾ *ibid.*, p. 159.

»Every individual is continually exerting himself to find out the most advantageous employment for whatever capital he can command. It is his own advantage, indeed, and not that of society, which he has in view. But the study of his own advantage naturally, or rather necessarily, leads him to prefer that employment which is most advantageous to society«⁸⁾.

Denne opfattelse: at den enkeltes fordel også er samfundets fordel, eller sagt med andre ord: at den enkeltes selvhævdelse ikke er i konflikt med det almene vel, viser, i hvilken filosofisk skole Smith hører hjemme. Han er et led i den række af engelske filosoffer, som begynder med Cumberland og går over Shaftesbury, Hutcheson og Hume til utilitarianismens fader, Jeremy Bentham, — filosoffer, som alle bygger deres etik på princippet om menneskets selvhævdelse, og som vel og mærke ser noget positivt i selvhævdelsen. Mens Hobbes f. ex. så noget negativt og noget rent egoistisk i denne drift, som måtte tøjles af fornuften, troede denne skole på, at mennesket ikke blot havde egoistiske, men også sympatiske drifter, og at en harmoni mellem disse var mulig. Egoismen var unaturlig; det naturlige var en harmoni mellem selvhævdelsen og selvhengivelsen (altruisme). Ifølge Shaftesbury f. ex. er mennesket efter sin natur velgnet til at leve i samfundet, netop fordi den drift i menneskenaturen, som driver mennesket til at virke og arbejde, leve og forplante sig, ikke er absolut selvisk. Vel driver den mennesket til at virke til gavn for sig selv, men dette bliver samtidig til gavn for samfundet. Han skriver:

». . . if it (nl. selvhævdelsen) occasion no passionate Pursuit, nor raises any ardent Desire or Appetite, there is nothing in this Case which is not compatible with Virtue, and even suitable and beneficial to Society. The Public as well as private System is Advanc'd by the Industry, which this Affection excites«⁹⁾.

Det er denne filosofi, Smith bygger på. Derfor er der ikke, som man har påstået, nogen modsætning mellem hans etiske og hans social-økonomiske principper. Også i social-økonomien går han ud fra, at menneskets naturlige selvhævdelse ikke er ren egoisme, men noget positivt. Derfor kan han fremsætte sit krav om frihed. Netop fordi det forholder sig således, kan man roligt slippe naturens kræfter løs; det bliver ikke (som Hobbes mente) en *bellum omnium contra omnes*, ikke en dyrisk kamp, men en nyttig konkurrence. Blot må ingen krænke naturens love, f. ex. the »laws of justice« (jfr.

⁸⁾ *ibid.*, Vol. II, p. 182.

⁹⁾ *An Inquiry concerning Virtue*, II, part II, Sect 2, p. 155.

ovenstående citat). Dersom mennesket følger sin sande natur og ikke opfører sig som et dyr, da er der ikke blot intet at risikere ved friheden, men alt at vinde.

At disse frihedsideer kan anvendes og blev anvendt på andre områder end de økonomiske, giver »Wealth of Nations« selv bevis for. Man er tilbøjelig til kun at betragte Adam Smith som økonom, men faktisk indeholder den femte bog i hans hovedværk mange værdifulde overvejelser over offentlige institutioner, f. ex. skolevæsenet og kirken. Man bemærker således, at Adam Smith i kapitlet om den højere undervisning, går imod anvendelse af tvang overfor eleverne; tvang vil være unødvendig, hvor lærerne gør undervisningen levende.

»No discipline is ever requisite to force attendance upon lectures which are really worth the attendancy«¹⁰).

Endvidere beklager han lærernes økonomiske uafhængighed; deres økonomiske stilling burde være afhængig af deres succes som lærere.

»Their subsistence, so far as it arises from their salaries, is evidently derived from a fund altogether independent of their success and reputation in their particular professions«¹¹).

Takket være deres faste indtægt og den tvang, de har lov at udøve, er de blevet dovne.

»The diligence of public teachers is more or less corrupted by the circumstances which render them more or less independent of their success«¹²).

Derfor finder Smith, at det mest ideelle er privatskoler eller frie undervisningscentre som i oldtidens Grækenland, der alene ved deres ry tiltrak eleverne, og hvor lærerne ikke havde anden autoritet »besides that natural authority which superior virtue and abilities never fail to procure«¹³).

Også i hans overvejelser over de kirkelige forhold kommer liberalismens ideer frem. I kapitlet kaldet »Of the Expense of the Institution for the Instructions of People of all Ages« (Smith's ord for kirke!), anklager han præsterne for det samme som universitetslærerne: »(they) have given themselves up to indolence«¹⁴).

¹⁰) Wealth of Nations, vol. III, p. 165.

¹¹) *ibid.*, p. 159.

¹²) *ibid.*, p. 187.

¹³) *ibid.*, p. 184. Pudsigt nok bekæmper Adam Smith ligesom G. latinen i skolen. Se p. 168 ff.

¹⁴) *ibid.*, p. 201.

»Such a clergy, when attacked by a set of popular and bold, though perhaps stupid and ignorant enthusiasts (metodisterne?) feel themselves perfectly defenseless as the indolent, effeminate, and full-fed nations of the southern parts of Asia, when they were invaded by the active, hardy and hungry Tartars of the North. Such a clergy, upon such an emergency, have commonly no other reserve than to call upon the civil magistrate to persecute, destroy and drive out their adversaries«¹⁵⁾.

Hvis der derimod var frihed og fri konkurrence mellem præsterne, ville de blive anderledes tvunget til at anstrenge sig og fanatismen således blive bekæmpet. Smith vender sig naturligvis derfor mod den engelske statskirkes privilegerede stilling og viser, at dens monopoler har gjort præsteskrabet sløvt og dødt. Idealet er derfor independentismen; var den blevet gennemført, ville præsterne være blevet tvunget ind i en nyttig konkurrence.

»Each teacher (dvs. præst) would, no doubt, have felt himself under the necessity of making the utmost exertion, and of using every act, both to preserve and to increase the number of his disciples . . . The interested and active zeal of religious teachers can be dangerous and troublesome only where there is neither but one sect tolerated in the society . . . The teachers of each sect, seeing themselves surrounded on all sides with more adversaries than friends, would be obliged to learn that candour and moderation, which are so seldom to be found«¹⁶⁾.

Adam Smith fik hurtigt disciple. Hans økonomiske ideer blev fortsat af bl. a. præsten *Malthus*, der 1798 fremsatte sin befolknings-teori. Hans princip om, at befolkningstallet måtte holdes nede — om ikke på anden måde, så ved fattigdom, var ikke ud fra hans eget syn uetisk. Han var jo som Smith sikker på, at naturen overladt til sig selv i den sidste ende frembringer det bedst mulige. (Fattighjælp ville kun forøge folketallet og dermed øge nøden). — Ligeledes hævdede *Ricardo* (*Principles of Political Economy* 1815) samme principper som Smith, trods forskelle i detaljer. Den mere filosofisk prægede liberalisme fik derimod sin talsmand i *Jeremy Bentham*, Englands ledende filosof i de første årtier af det 19. århundrede. Også han var af den opfattelse, at naturen var således indrettet, at den enkeltes stræben efter egen lykke ikke er ensbetydende med egoisme. Man kan nemlig ikke selv blive lykkelig uden at berede andre lykke, hvorfor det er i menneskets velforståede egeninteresse at handle således, at dets handlemåde resulterer i »den størst mulige lykke for det størst mulige antal mennesker«. Derfor gik *Bentham* og den kreds, som hurtigt samledes om ham (»the

¹⁵⁾ p. 202.

¹⁶⁾ p. 208 ff.

radicals«, bl. a. James Mill, John Stuart Mill og John Bowring) også ind for frihandel og fri konkurrence på alle livets områder. Det var deres enstemmige krav, at menneskenaturen skal have størst mulig frihed til at udfolde sig (uden at udarte) til gavn for sig selv; det vil vise sig som det nyttigste. Den fri konkurrence mellem kræfterne vil fremme det almene vel.

*

Grundtvigs frihedssyn.

I sin disputats »Tilblivelsen af Grundtvigs historiesyn«, skriver William Michelsen:

»G.s stilling i dansk åndsliv er især bestemt af hans krav om åndelig frihed. Hans tanker herom i 1830'erne og 40'erne stemmer, som vi har set, godt med hans dagbogsoptegnelser fra tiden før Egeløkke. Og disse optegnelser lader sig igen betragte som *en fortsættelse af den linie, Rahbek fulgte i Den Danske Tilskuere*¹⁷⁾.

Michelsen forsøger her tilsyneladende at hævde, at G.s frihedstanker i 30'erne og 40'erne ikke indeholder væsentligt nyt, men er en fortsættelse af de ideer, G. havde allerede som student og kandidat og gav udtryk for i nogle dagbogsoptegnelser i 1804. Det er endvidere hans påstand, at disse er inspireret af nogle artikler af Rahbek, hvori denne gav udtryk for et dansk frihedsbegreb i modsætning til den franske tøjlesløshed.

At det sidste er rigtigt, er der næppe tvivl om. I 1804 skrev G.:

»Ubegrændset Frihed er ligesaa umulig i en Stat som uønskelig, thi da hørte Staten op at være Stat. Fuldkommen Lighed er en Sjimære; — men Frihed til at benytte sine Evner, uden at giøre Indgreb i andres fuldkomne Rettigheder, Frihed til at giøre, hvad der ei strider mod Moralens eller de borgerlige fornuftige Love, — den er ønskelig¹⁸⁾.

Denne udtalelse stemmer godt med det motto, som Rahbek havde valgt til sine artikler, et vers af digteren Pram:

»Hvis Frihed skal bestaae deri / Ei Lov og Pligt at lyde
Da gid vi aldrig blive frie / Og aldrig Aaget bryde.
Den Mand er frie, som stræbe kan / Til sin og andres Lykke

¹⁷⁾ William Michelsen, *Tilblivelsen af Grundtvigs Historiesyn*, Kbhvn. 1954, p. 247.

¹⁸⁾ U. S. I, p. 52. — Erik Møller har altså ikke ret, når han synes at ville hævde, at G. først i 1814 — i afhandlingen om Polemik og Tolerance fik et positivt syn på frihed. Erik Møller, *Grundtvig som Samtidshistoriker*, Kbhvn. 1950, p. 55.

Og hævde Ret, trods Rang og Stand, / Mod hver, som vil nedtrykke;
 Og som, naar han gjør Ret og Skiel / Adspørger ingen Herre;
 Den Mand er frie, som Kongen selv, / Og saa bør hver Mand være¹⁹⁾.

Ligeledes må man også give Michelsen ret i, at grunden til den mistæksomhed, som G. nærede til ordet frihed i f. ex. krønikerne, også hang sammen med den brug, de tyske idealistiske filosoffer gjorde af dette ord, nl. til at betegne menneskets absolutte uafhængighed i kraft af dets fornuft²⁰⁾. Derfor bruger G. i VK 1812 udtrykket »Frihedens Svindel« i forbindelse med omtalen af den franske revolution²¹⁾ og fælder i Danne-Virke II følgende dom:

». . . huske vi blot, hvilket Afguderi, man har drevet med Ord som Fornuft, Oplysning, Frihed, Menneskerettigheder, Tolerance . . . husker man, at det paa een Gang blev lige saa stor en Forbrydelse, ikke at bøie Knæ for slige Ord, som at bøie dem i Jesu Navn . . . da maae man vel indrømme, at Overtro og Vantro i Grunden er Eet«²²⁾.

At derimod G.s frihedstanker i 30'erne og 40'erne skulle stemme overens med dem, han havde i sin kandidatid, og som dagbogsoptegnelserne giver udtryk for, turde være mere tvivlsomt. Naturligvis er det rigtigt, at hans frihedssyn også efter 1830 er påvirket af hans angst for revolution, men det er dog vel snarere julirevolutionen i Paris end Rahbeks artikler, som her spiller ind. Det er rigtigt, at han ikke ønsker frihed som »Ulv eller Bjørn, ikkun som voxne Menneske-Børn«. Men bortset fra dette træk, er det dog tydeligt, at det frihedssyn, som kommer frem f. ex. i indledningsdigtet til Nordens Mythologi er et ganske andet end det, G. havde i 1804, og også et andet end det, han gav udtryk for f. ex. i afhandlinger mellem 1810 og —25. I 1814 hed det i »Om Polemik og Tolerance«:

¹⁹⁾ Michelsen, p. 248.

²⁰⁾ *ibid.*, p. 232.

²¹⁾ U. S. II, 340.

²²⁾ Aabenbaring, Kunst og Vidskab, Danne-Virke II, 1816, p. 246. — I VK-1817 afviser G. demokratiet med følgende ord: »Vor Tid er allermindest af alle Tidsaldre, skikket til at drage Nytte af Rigsdage, Parlamenter, Senater, Stortinge eller hvad man vil kalde dem; thi det var kun mueligt, saa længe Adel og Gejstlighed vare Hovedmændene, baade i Rigdom og Kundskab; nu derimod skal enten de, der fattes Kundskab, stemme for sig selv, eller de, der har den, stemme for andre, og med bægge Dele kan Man indse, at Folket er saare ilde tjent« (p. XXIX).

»Herrens Rige er ikke af denne Verden, og derfor kan og skal hans Rige ei udbredes og forsvares ved verdslige Vaaben, men ene ved at vidne om Sandhed«²³⁾).

Og i 1818 skrev han i Danne-Virke:

»Det er saaledes ligefrem, at Øvrigheden bør sørge for, at Undersaatterne have al den Leilighed, der efter Omstændighederne behøves og kan gives, til at udvikle sig efter Formue, i den Retning, den sande Kirke byder, samt af al Magt værne om de dertil sigtende Indretninger. Det er paa den anden Side vist, at Staten aldrig bør blande sig i sine Medlemmers Forhold til Kirken, da det *virkelige* er noget Indvortes, Staten ei tør paastaae at kiende og endnu mindre kan forandre, og da Tvang til en Bekjendelse, der ei er Udtrykket af indvortes Tro er en Uretfærdighed, som endog i alle Maader er fordærvelig for Staten, da den derved støder sine Medlemmers Hjerter fra sig, ej forbliver sig selv«²⁴⁾).

I »Nordens Mythologi« tales der imidlertid om frihed på en ganske anden måde. Her er frihed noget meget mere, end at staten afholder sig fra tvang i åndelige spørgsmål. Her lyder det:

»*Frihed* lad være vort Løsen i Nord
 Frihed for *Loke* saavel som for *Thor*
 Frihed for Ordet i Verdenen ny,
 som til sig selv det har skabt under Sky:
Tankens og *Troens* og *Vidskabens Land*
 ligest af synlige Ting dog en Strand,
 hvor kun i Blæst Man seer Bjerg-Toppen hvid,
 og hvor kun Livet sig rører i Strid,
 hvor, selv naar Kraften sig hyller i Damp,
 lydt den udraaber: mit Liv er i Kamp!
Tankens og *Troens* og *Vidskabens Hav*,
 som uden Frihed er Asernes Grav,
 men, som naar Kræfterne kappes om Rang,
 ligner en blomstrende, bølgende Vang«²⁵⁾).

Den frihed, som her lovsynges, er ikke blot friheden til at gøre, »hvad der ei strider mod Moral og Fornuft«, — ikke den frihed, som viser sig i »afhold fra al vold«, — ikke den frihed, som består deri at afskaffe tvangen i åndelige ting. Det er derimod en frihed, som kommer til udfoldelse i strid, — en frihed, som viser sig i, at *kræfterne kappes om rang*. Den poetiske iklædning af dette frihedssyn er naturligvis G.s, men selve grundtanken stemmer overens med det

²³⁾ V. U. I, p. 99. — Omtrent samtidig hedder det i et brev til Stenersen: »Mod Sandhedens Modstandere kan da en Christen kun vise Tolerance i Afhold fra al Vold og i personlige Forhold« (Breve I, p. 242).

²⁴⁾ Om Kirke, Stat og Skole, Danne-Virke IV, 1818, p. 137.

²⁵⁾ U. S. V, p. 385.

frihedsbegreb, som den engelske liberalisme gav udtryk for. Frihed for Loke såvelsom for Thor betyder ikke, at man skal unde sin næste samme frihed som sig selv, som Thaning skrev i omtalte artikel i Grundtvig-Studier; Loke er jo ikke Thors næste, men hans fjende. Sin fjende, sin modstander skal man give samme frihed som sig selv, for at kampen kan få lejlighed til at udfolde sig og kræfterne kappes. Alene ved kræfternes kappestrid kommer livet til sin ret. — Det siger så sig selv, at for G. var denne kamp væsentligst af åndelig art, hvorfor han anvender det nye frihedssyn først og fremmest på kirke- og skoleforhold. »Frihed for alt, hvad der stammer fra Aand, som ikke ændres, men arges ved Baand«.

I 1832 er det vigtigste for G. altså ikke længere, at man har de rette anskuelser, at troen er den rigtige, og at forkyndelsen stemmer overens med symbolet. Det afgørende er, at troen er levende. Det kan den kun være, hvor der er strid, og strid er der alene, hvor der er frihed. Der kan ikke, skriver G. i Nordens Mythologi,

»være Liv og Aand i Enkelt-Mands Tro og Anskuelser, uden at de maa stræbe at gjøre sig gjældende, i Modsætning til hvad dermed ei kan forliges, saa det gælder kun om *Maaden*, der naturligvis maae være saadan, at Alle nyder eens Ret og nøies med den Frihed, der kan være almindelig«²⁶⁾.

Derfor kalder G. nu ogsaa Nordens Aand (— eller Nordens Helteaand, som den hed i 1824²⁷⁾), for Nordens *Kæmpeaand*, hvilket naturligvis betyder *kæmpende* aand. Det er denne kæmpende aand, han har fundet i England²⁸⁾. — Derfor er England med dets virksomhed i kappelyst en parallel til den nordiske mythologi med dens heltekampe.

Det er tydeligt, at dette nye frihedsbegreb på det nøjeste hænger sammen med det menneskesyn, som bryder frem nu, men som der er spirer til allerede i ungdomsskrifterne og i Danne-Virke artiklerne. Det er et syn på mennesket og dets natur, som i høj grad minder om den filosofi, der er baggrunden for den engelske liberalisme. »Mennesket er ingen Abekat«, hedder det som bekendt i Nordens Mythologi, »men en mageløs, underfuld Skabning, i hvem Guddommelige Kræfter skal kundgiøre, udvikle og klare sig giennem tusinde Slægter«²⁹⁾. Egoismen er nemlig ikke den »menneskelige, men den dyriske Egen-Kjærlighed«³⁰⁾. I et af skoleskrifterne polemiserer G.

²⁶⁾ U. S. V, p. 448.

²⁷⁾ Se G. Albeck, *Grundtvig og Norden*, Kbhvn. 1952, p. 48.

²⁸⁾ Mands Minde, Kbhvn. 1877, p. 453—55.

²⁹⁾ U.S. V, p. 408.

³⁰⁾ p. 411.

mod dem, som mener, »at Menneske-Naturen er aldeles fordærvet, saa den maa ikke følges, men skal undertrykkes«³¹). Og i 1847 skriver G.:

»Jeg veed det meget godt, at mange stats-kirkelige Orthodoxer anseer Aands-Friheden, og mange saakaldte Hellige Menneske-Naturen for Noget, *Christendommen* nødvendig maa bekæmpe, men det kommer aabenbar af, at de slet ikke kiende *levende* Christendom og den *Aand*, som gjør *levende*, men gjør sig selv et ligesaa *aandløst* som *unaturligt* Begreb om begge Dele«³²).

Netop fordi menneskenaturen ikke i sig selv er egoistisk, kan man give den frihed.

*

For at fastslå på hvilket tidspunkt, vi første gang møder liberalismens frihedsideer hos G., maa vi undersøge hans stilling til religionsfrihedsproblemet. Det var nemlig i forbindelse med spørgsmålet om kirkelig frihed, det nye frihedssyn dukkede op. Spørgsmålet blev jo aktuelt for G. ved retsforfølgelsen af Ellingebønderne på Fyn, idet Rasmus Klink fra Kierteminde i Maj 1821 opfordrede ham til at tale deres sag³³). — Ud fra det synspunkt han lagde for dagen f. ex. i 1814 og 1818, protesterede G. mod anvendelse af verdslig magt i *samvittighedssager*. Det skete i artiklen »Om gudelige Forsamlinger« i Nyeste Skilderie af Kjøbenhavn i Februar 1825. Ud fra samme principper understregede G. i Kirkens Gienmæle, at udelukkelsen af rationalisterne måtte blive »uden alle borgerlige Følger«³⁴), og året efter krævede G. i »Vigtige Spørgsmaal til Danmarks Lovkyndige« for *samvittighedens skyld* »en *Religions-Frihed*, omtrent som den *Engelske*, kun lidt videre udstrakt og lidt bedre ordnet«³⁵). Ganske vist var G. ikke særlig begejstret for udsigten til kirkelig splitelse. Borgerligt set ville det bedste være at undgå den, for det er

»en uberegnelig Fordeel at have Undersaatter, hvis religiøse Tænke-Maade og Tanke-Gang er eens, og staaer i et venligt Forbund med Stats-Forfatningen . . . men det er dog lige vist, at denne Enighed maa enten skabe sig selv, eller den er uopnaaalig«³⁶).

³¹) V. U. IV, p. 196.

³²) Folkelighed og Christendom, U. S. IX, p. 86.

³³) Breve II, p. 23.

³⁴) U. S. IV, p. 399.

³⁵) N. F. S. Grundtvig, *Vigtige Spørgsmaal*, Kbhvn. 1826, p. 38.

³⁶) *ibid.*, p. 39.

Da enighed imidlertid var uopnåelig mellem de gudelige forsamlinger og de rationalistiske præster og mellem Grundtvig og Clausen, måtte den kirkelige skilsmisse komme, hvor beklagelig den end var. — G. fastholdt dette krav i »Om Religions-Frihed« i 1827, hvis første to dele tryktes i Januar og Februarnumrene af Theologisk Maanedsskrift, mens den tredje blev undertrykt af cencuren. Og i første del møder vi den sædvanlige argumentation for religionsfrihed; sålænge der ikke er mulighed for rene altergange og sålænge de gudelige forsamlinger ikke må mødes, sålænge er samvittigheden ikke fri. Derfor må det kirkelige enhedsbånd overskæres³⁷⁾.

I den anden del af »Om Religions-Frihed« finder vi imidlertid en anden argumentation. Her vil G. pludselig vise, hvor »fordelagtig« det er at have to kirker, — han, der så sent som i 1826 beklagede den kirkelige skilsmisse! (Helst overlod han dog her pennen til en engelsk (!) »historiekyndig, erfaringsklog Jurist«³⁸⁾). Han erklærer bl. a., at det erfaringsmæssigt ikke hjælper at prædike for statsmænd om menneskerettigheder; skal man opnå noget, må man tale om den nytte og den fordel, man kan have af friheden, in casu religionsfriheden. Og den fordel, som G. vil pege på, er at *friheden driver de adskilte kirker og deres præster ind i en nyttig konkurrence*.

»Ligeledes lærer baade Erfaring og sund Fornuft, at aandelig Strid mellem modsatte Kirker, som Øvrighedens Upartiskhed hindrer fra at blive politisk, og som Dens Klogskab nøder til at blive videnskabelig, at en saadan Strid netop er den stærkeste, uidentviveligt uovervindelige Bolværk mod Barbariet; thi videnskabelige Præster, som har ligedanne Medbeilere til Anseelse og Yndest at bekjæmpe, vil, i Regelen, altid lære deres Bog, ordne deres Kundskaber, og uddanne Moders-Maalet tusindgange bedre og ivrigere, end *Enevolds-Præster*, og, da de intet verdsligt Baand har paa de Gamle, anderledes flittigt arbeide paa, ved kraftig og kjærlig Undervisning, at knytte baade Gamle og Unge aandelig til sig, og til en fælles Tro«³⁹⁾.

Den eneste enhed, som G. vil forlange, er samme videnskabelige uddannelse af statskirke- som frikirkepræsterne. Det vil forhindre religiøs fanatisme og give nyttig kappestrid.

». . . thi deels trænger enhver Stats-Geistlighed, for ei at sove ind, til en medbeilende studeret Geistlighed, og deels lærer Erfaringen ganske rigtig, at videnskabelig dannede Præster, saalænge de holdes vaagne, vil . . . forebygge de vilde Udsvævelser af det religiøse Element« — En saadan religionsfrihed

³⁷⁾ U.S. V, p. 64.

³⁸⁾ p. 67.

³⁹⁾ p. 83.

vil nøde »de Præster, som vil trives, baade til at være aarvaagne, og til at tye hen, hvor man gider hørt dem«⁴⁰⁾.

Denne fordel ved den kirkelige frihed blev G. ved at fremhæve resten af sit liv, også efter at han havde opgivet kravet om kirkelig adskillelse fra rationalisterne. Målet var ikke længere blot det at skabe samvittighedsfrihed, men frem for alt at få *konkurrencefrihed*.

Kravet om den kirkelige adskillelse fastholdt G. til 1830. Hjemkommet fra den anden Englandsrejse skrev han i efteråret 1830 afhandlingen: »Skal den lutherske Reformation virkelig fortsættes«, hvori han udtrykte ængstelse for, »alt for skarpt at adskille, hvad dog i en Christens timelige Liv maa hænge sammen«, nemlig stat og kirke⁴¹⁾. Selvom det for Kristi Kirkes skyld ville være bedst at være adskilt fra staten, er det et spørgsmål, om de troende ikke for statens skyld bør blive. Det ligger nemlig i »Christendommens Natur at fremme Borger-Vel og Oplysning, saa, hvor dens Aand er med den, maa det ske«⁴²⁾. — Baggrunden for denne kursændring, som blev afbrudt midlertidigt af de lindbergske frimenighedsbe-
stræbelser, var ikke blot Julirevolutionen, der gjorde G. ængstelig for tidens trang til opløsning, men også hans nye kirkesyn med adskillelsen mellem »borgerlig indretning« og »himmelsk gæst«, som — sikkert også under engelsk indflydelse — var ved at bryde frem⁴³⁾. Slutpunktet i udviklingen af G.s kirkepolitiske syn nåedes endelig med skriftet »Den Danske Stats-Kirke upartisk betragtet« i 1834. Heri møder man fuldt udfoldet ikke blot teorien om statskirken som en borgerlig indretning, »en Stats-Indretning (Establishment), som Regieringen har Lov at ende og vende efter eget Tykke . . . naar derved intet Skaar gøres i Samvittigheds-Friheden«⁴⁴⁾, men også det typisk grundtvigske frihedsbegreb. Kristeligt set, hedder det her, er det fuldt tilstrækkeligt, at der er samvittighedsfrihed. Fæderne-Troen kræver for sin egen skyld ikke andet end at få lov til at afsondre sig i frihed. Men for statens skyld og for at oplysningen kan fremmes, er det bedst, at den bevarer forbindelsen med staten og med folket. Teoretisk set kunne problemet så løses ved, at rationalisterne blev kastet ud af statskirken, men det finder G. højst uklogt (NB.

⁴⁰⁾ sst. Jfr. Adam Smith-citatet side 12.

⁴¹⁾ U. S. V, p. 295.

⁴²⁾ U. S. V, p. 316.

⁴³⁾ Jvf. P. G. Lindhardt: »Borgerlig Indretning — himmelsk gæst«, Dansk teologisk tidsskrift 1949, p. 149 ff., hvor G.s gæld til visse bredkirkelige tanker er gjort op.

⁴⁴⁾ U. S. VIII, p. 57.

samme G., som i 1825 havde forlangt, at rationalisterne skulle forlade statskirken!)

». . . uagtet det er klart, at skulle Regieringen tage Parti for Nogen af de stridende Secter, maatte det blive for *den*, jeg hører til . . . saa finder jeg det dog *ingenlunde raadeligt*, at give enten den eller nogen anden Sect Monopol (!) paa Himmerige; thi just fordi *Himmerige* ligger under en ganske anden Jurisdiction, bliver det altid Monopol paa Noget ganske Andet, nemlig »Samvittigheds-Frihed«, som selv de allerchristeligste Secter, naar de blev *herskende* har været saadanne *Jøder* med, at den sædvanlig kostede Livet«⁴⁵⁾.

Men det var heller ikke rådeligt, fordi enhver monopol-politik i kirken lammer virksomheden og initiativet. Det ser man på den »Forstening« af en statskirke, som den engelske er⁴⁶⁾, og det ser man af den danske kirke i det 17. århundrede, hvor alt var ensrettet, men hvor gejstligheden var »sløv og død og dorsk«⁴⁷⁾.

». . . vil Staten drage Nytte af denne Oplysning (som Christendommen avler), maa den netop paa *ingen Maade* stræbe at *paatvinge* Folket *Fæderne-Troen*, men lade den virke frit i sin Kirke, ved Siden af sine Modstandere . . . Enhver Tvang gjør nemlig *Fæderne-Troen* upopulær og gjør den tillige uvirksom . . . Naar derfor Staten, ved *borgerlig* at beskytte Fæderne-Troens Præster i sin Kirke, beholder dem til Venner, men ved *aandelig* at lade dem skiotte sig selv, nøder dem til at være paa deres Post, da gjør den paa een Gang Fæderne-Troen og sig selv den største Tieneste«. — Det gælder om at »*Tvisten mellem Præsterne kan holdes vedlige*, saa ikke noget Parti bliver enevældigt; thi i saa Fald sover det ind paa sine Laurbær«⁴⁸⁾.

G. kræver derfor ophævelse af symbolforpligtelsen og sognebåndet.

»Løses derfor blot Sogne-Baadet, da vil Præsternes fri Stilling gjøre, at baade blive alle Folkets religiøse Anskuelser repræsenterede i Stats-Kirken, og træde i Vexel-Virkning under de allergunstigste Omstændigheder«⁴⁹⁾.

Konkurrencen vil således skabe virksomme præster. De må jo stramme sig an, hvis de vil forhindre, at menigheden løber over i nabosognet.

For herskesyge præster betyder sognebåndsløsningen »en fortvivlet Stilling, da selv de høieste Værdigheder i Stats-Kirken ei aabner dem den mindste gunstige Udsigt, og for dorske og søvnige Præster er det ligesaa fortvivlet . . . men det er jo baade *Øvrighedens, Folkets og Oplysningens Interesse*, at de Dorske og Herske-Syge befinde sig ilde i Kirken, og for dygtige, virksomme

⁴⁵⁾ p. 60.

⁴⁶⁾ p. 75.

⁴⁷⁾ p. 93.

⁴⁸⁾ p. 91 ff.

⁴⁹⁾ p. 76.

og folkelige Præster vil en saadan *fri Stats-Kirke* aabenbar være et lille Himmerig paa Jorden⁵⁰⁾.

Dette syn på kirkelig frihed fortsattes og uddybedes i årene, der kom. Sammen med Lindberg kæmpede han for dogmatisk og liturgisk frihed inden for statskirkens rammer. Det var ikke alene en kamp for samvittighedsfrihed, men for en frihed, der sikrede kræfternes kappestrid. I 1835 skrev G. til Fenger:

»Det bliver mig daglig klarere, at skal de Christne kunne komme til Live, voxe og trives i den Møgbænk, en Stats-Kirke for dem altid er, da maae Brætterne bort, saa Indretningen i kirkelig Henseende kun bliver ved Indbildningen⁵¹⁾.

Den bedste regering var også i kirken den mindst mulige regering. Jo mindre kontrol, des bedre virksomhed. Navnlig skulle sognebåndsløsningen og præstefriheden sikres. Det ville skabe de ideelle kirkeforhold. Derved ville nemlig menigheden blive den kreds af »Indensogns og udensogns *Kirkegængere*, der frivillig slutter sig til ham« (præsten)⁵²⁾. Netop når præsterne ikke har krav på sognets beboere, vil de søge »at gjøre sig og sit giældende i saa stor en Kreds som Mueligt« (sst.). Idealet var frie menigheder inden for den statskirkelige ramme, hvor konkurrence-elementet ville anspre præsterne til at gøre deres bedste, — altså en ordening som den, Adam Smith foreslog, blot inden for den borgerlige indretning.

». . . en fuldkommen *aandelig Frihed* ville skaffe Stats-Kirken de bedste Præster, ligesom den unægtelig aabnede gode Præster den skønneste og mest velgiørende Virksomhed«,

hedder det typisk i »Frisprog« 1839⁵³⁾.

Grundtvig, som i 1825 havde slået på symbolforpligtelsen og altså villet monopolisere den »sande kristendom«, han endte med i Den Kristelige Børnelærdom at hævde, at denne kristendom ikke blot kan »*taale al menneskelig Frihed* . . ., men *kræver den*, og ses i Glans, hvor *Fiender* har samme Frihed, som den, til at gjøre sig *aandelig giældende*«⁵⁴⁾. Frihed for Loke, såvel som for Thor.

*

⁵⁰⁾ p. 97.

⁵¹⁾ Breve II, p. 243.

⁵²⁾ V. U. V, p. 392.

⁵³⁾ N. F. S. Grundtvig, *Frisprog mod Biskop Mynster*, Kbhvn. 1839, p. 136.

⁵⁴⁾ V. U. IV, p. 167.

Det vil af ovenstående være fremgået, at det frihedsbegreb, som G. fandt frem til i slutningen af 20'erne og i 30'erne ganske oplagt ligner den engelske liberalismes, og at den måde, han anvender det på i kirkelige forhold, minder om Adam Smith's overvejelser. Spørgsmålet bliver nu, om G. kan have modtaget påvirkning fra den kant. At G. kan have læst Adam Smith's hovedværk er ikke udelukket. I al fald har han ejet *Wealth of Nations*⁵⁵). Men vigtigere er det imidlertid at pege på to engelske tidsskrifter, som G. har holdt: *Westminster Review* (årgangene 1824—27) og *Edinburgh Review* (årgangene 1820—27)⁵⁶). Disse to blade, ikke mindst WR, gav netop udtryk for synspunkter, der i høj grad ligner dem, vi har mødt hos G.

At G. virkelig i 1826 har læst WR (og altså ikke har købt tidsskriftet senere), siger han selv, og det fremgår også af forskellige koncepter til artikler om Londons universitet i G-arkivet⁵⁷). Der er også al mulig grund til at tro, at det samme er tilfældet med ER, der ligeledes indeholdt meget stof om Londons universitet i tyverne⁵⁸). I det hele taget har England og engelske tanker spillet en stor rolle for G. i tyverne. Det er typisk, at han i et brev til Chr. Olsen i juli 1826 skriver:

»Skal jeg herfra, maatte det vel blive enten til Norge eller til England (!), og skøndt det Første for vore Øine var det rimeligste, er mine dog mere vendte didover, og jeg prøver derfor paa, hvad kun ved Guds besynderlige Bistand kan lykkes i min Alder, at faae den engelske Tunge i min Magt«⁵⁹).

Bemærkelsesværdigt er det også, at G. i 1829 skrev hjem fra England til sin kone:

»Min Snakken Engelsk er det kun daarligt bevendt med, da jeg ei har saa megen Øvelse her som i Khvn, dog kan jeg til Nød forstaa og gjøre mig forstaaelig«⁶⁰).

Måske håbede G. i 1826 at kunne få ansættelse ved det konfessionsløse Londons Universitet, som har optaget ham meget⁶¹), og endelig må det nævnes, at han i skriftet »Om Religions-Frihed« bestandig vender tilbage til England og engelske forhold.

⁵⁵) Se Fortegnelse over N. F. S. Grundtvigs efterladte Bogsamling, p. 273, no 8088.

⁵⁶) *ibid.*, p. 289 no 8816—41 og 8842—58.

⁵⁷) Se H. Toldberg: Grundtvig og de engelske antikvarer, *Orbis Litterarum*, 1947, p. 261 ff. — G. skrev også en anmeldelse af en bog til WR, se nævnte afhandling, p. 298.

⁵⁸) Aug. 1825, p. 346 ff., Febr. 1826, p. 325 ff.

⁵⁹) Breve II, p. 123.

⁶⁰) Grundtvigs Englandsbreve til hans Hustru, Kbhvn. 1920, p. 22.

⁶¹) Jvf. nævnte afhandling af Toldberg.

WR var organ for den benthamitiske radikale kreds i London. Det var Jeremy Bentham selv, som fik det startet, og redaktør blev bl. a. den i Grundtvigs Englandsbreve hyppigt omtalte John Bowring. Bentham, James Mill og John Stuart Mill var hyppige bidragydere. De sidste havde dog ikke tillid til Bowring og ophørte at skrive i bladet i 1828; kort efter skiftede man redaktør⁶²⁾. — ER blev derimod grundlagt allerede i 1802. Hovedmændene for dette blad var den kendte Whig-politiker Henry Brougham (som G. omtaler meget rosende i *Mands Minde*)⁶³⁾, Rev. Sydney Smith og Francis Jeffrey. Det udtrykte Whig-politikernes synspunkter og gik i tyverne ind for *laissez-faire* teorierne.

Undersøger man nu de artikler, som disse to tidsskrifter indeholdt i tyverne, så viser det sig som sagt, at de m. h. t. religionsfrihed udtrykker omtrent det samme, som G. gjorde. WR har dog spillet den største rolle for G. Det fremsatte naturligtvis kravet om samvittighedsfrihed:

» . . . religion can never be safe or sound, unless it is left free to every man's choice, wholly uninfluenced by the operation either of punishment or reward on the part of the magistrate«,

hedder det i en artikel, skrevet af John Stuart Mill i April 1826⁶⁴⁾ — netop det nummer, hvorfra G. påstår at have sit første kendskab til Londons universitet⁶⁵⁾. Men man argumenterede også for adskillelse af stat og kirke og ophævelsen af the establishment. Således skrev James Mill i Januarnummeret 1825 i forbindelse med en omtale af forfatteren Southey's bog om kirken:

»It appears to us for these and for many other reasons . . . that a corporation of priests, dependent upon the government is entirely antichristian, that it leads by necessity, to the perversion of religion«⁶⁶⁾.

Men mest typisk og mest afgørende er de grunde, man giver for ophævelsen af den anglikanske kirkes og det anglikanske præsteskabs monopolstilling⁶⁷⁾, som hæftigt blev angrebet:

⁶²⁾ John Stuart Mill, *Autobiography*, World Classics 1952, p. 77 ff.

⁶³⁾ p. 42 »en af Landets største Jurister«, se også p. 80.

⁶⁴⁾ *Autobiography*, p. 81.

⁶⁵⁾ Toldberg, anførte afhandling, p. 262. En plan for Londons universitet var vedhæftet nummeret.

⁶⁶⁾ WR, Jan. 1825, p. 212.

⁶⁷⁾ Naturligtvis tog man også hårdt fat på det engelske højere præsteskabs lønninger. Jvf. G. i *Mands Minde*: »Om Statskirken, eller rettere om dens irske Tiende, dens Jordegods i det hele og dens Embedsmænds uligelige Lønning: fra de Bisper, der har over 30.000 Pund aarlig, til de Præster, som knap har 30, herom drejer sig da for Øjeblikket den skarpe Strid« — p. 440.

»The first result which we shall mention, of this pursuit by the clergy, of influence over the minds of their country-men, is the desire of the monopoly of that influence. They are naturally actuated by their thirst for influence to prevent all competition (!) with themselves in obtaining it . . . Rivals not only threaten them with the partial or total deprivation of that which they desire to occupy entire; but they bring the immediate not the problematical evil, of a great disturbance of ease. Without rivals a clergy can with little trouble possess themselves of the minds of their countrymen. They can riot in power and ease at the same time. To maintain their influence in competition with others, trouble must be taken at any rate. Diligence must be used, and that incessant. Vigilance must never go to sleep. Industry must never relax. But a life of labour and care is a very different thing from a life of security, indolence and repose«⁶⁸).

Og hvorfor konkurrence er så nyttig, får vi at vide i en artikel i Juli-nummeret i 1824, som behandlede problemet »Religious Prosecutions«:

». . . (it is) a great public good to allow the Gospel to be controverted, for without this, little or nothing of the kind will be done; religion divorced from reason will sink into a mere prejudice losing the power of truth as the proofs of its truth are unregarded, and becoming feeble for resistance and worthless in its influence. Such even Christianity always has been, and always must be, where discussion is suppressed«⁶⁹).

Iøvrigt synes G. på eet punkt tydeligt påvirket af WR. Nummeret for Januar 1826 indeholdt en meget lang Artikel om det ukrystalige i edtagelsen, skrevet på grundlag af Jeremy Bentham's bog »Swear not at all«, og i »Om Religions-Frihed« betoner G., at »Eed-Tagelsen er den *christelige Kirke* aldeles fremmed, og at en christelig Eedsformular er den sletteste af Alle«⁷⁰). (Ligesom WR nævner G. også Told-Eden). G.s syn på eden må være inspireret derfra.

ER indeholdt lignende synspunkter m. h. t. religionsfrihed. Også her ønskede man reform og angreb det engelske præsteskab's monopolstilling, dets rigdomme og dets dovenskab. Men modsat WR ønskede det ikke Establishment ophævet, kun dets privilegier beklippet.

»But the Establishment once provided for, any exclusive privilege conferred upon its members is mere monopoly and oppression. Against such unjust pretensions of Establishments, we have always contended, they are not religion, but greediness and insolence wrapt up in a surplice«⁷¹).

⁶⁸) WR, April 1826 (I), p. 507. — Det er betegnende, at G. i »Om Religions-Frihed« bruger udtrykket »privilegeret Læremester-Laug« om statsgejstligheden. U. S. V, 54.

⁶⁹) p. 9.

⁷⁰) U. S. V, p. 89.

⁷¹) ER, Marts 1821, p. 62.

Derfor går ER — ligesom G. i »Om Religions-Frihed«⁷²⁾ — ind for borgerligt ægteskab, så Dissenters ligestilles med Anglikanere. Det citerer med bifald Whateley i September-nummeret 1826:

»The Magistrate, therefore, ought to certify and register the due contraction of this engagement. But as for the religious rite, that should be left to the religious community to which each person belongs«⁷³⁾.

G. bemærker udtrykkeligt i »Om Religions-Frihed«, at dette er i England aldeles forsømt!⁷⁴⁾

Det er værd at notere sig de grunde, som ER anførte for opretholdelse af forbindelsen mellem stat og kirke, da det ikke er udelukket, at de — sammen med andre faktorer⁷⁵⁾ — kan have påvirket G. Det skriver Sept. 1826:

»It is no ordinary national benefit to have a member of well educated men disposed over every part of the kingdom, whose especial business it is to keep up and enforce the knowledge of those most exalted truths which relate to the duties of man«.

og det fortsætter:

»In retired parishes, the family of the clergyman is often a little centre of civilization, from which gleams of refinement of manners, of neatness, of taste, as well as of science and general literature, are diffused through districts into which they would otherwise never penetrate«⁷⁶⁾.

For oplysningens skyld må stat og kirke være knyttet sammen, og af samme grund må kirken gøres så »comprehensive« som mulig og »include conscientious members of almost every denomination of Christians« (sst.).

*

I forbindelse med disse tidsskrifter vil det være oplysende også at se på den omtale, de giver skoleforhold i England og at sammenligne det krav om frihed i undervisningen, som stilles i dem, med de tilsvarende fordringer, G. fremsatte i Danmark. Liberalismens frihedssyn blev nemlig af G. også anvendt på skoleforhold. En de-

⁷²⁾ U. S. V, p. 91.

⁷³⁾ ER, September 1826, p. 496.

⁷⁴⁾ U. S. V, p. 90.

⁷⁵⁾ Jvf. nævnte afhandling af P. G. Lindhardt.

⁷⁶⁾ ER, September 1826, p. 500 — Jvf. G.s ord i »Den Danske Stats-Kirke upartisk betragtet«: »En Oplysning, der gaaer Haand i Haand med *Stats-Religjonen*, er derfor virkelig ogsaa Noget, Man begynder at tænke paa selv i *England*. — U. S. VIII, p. 91.

tailleret gennemgang vil tage for megen plads, men det er tilstrækkeligt at fremdrage enkelte typiske citater. For det første noterer man sig, at G. (jvf. Adam Smith) i sine skrifter efter 1830 viser sig som en begejstret tilhænger af privatundervisningen. At »Privatundervisningen i alle Henseender fortjener Opmuntring, tvivler nuomstunder neppe Nogen om«, hedder det f. ex. i »Den Latinske Stil«⁷⁷⁾. Den offentlige skole har nemlig godt af lidt konkurrence.

»Saalænge derfor Privatisternes Tal var anseeligt, Norge forbundet med os, og selv i Latinskolerne saa meget Raaderum forundt Rektoren, at han, naar der var noget Liv i ham, kunne bruge det til Drengenes Bedste, saa længe var vel vor Høiskole død og kjedsommelig i Sammenligning med Englands og de berømte i Tyskland, . . . men der herskede dog Liv og Munterhed i Sammenligning med den følgende Tid, da Bjerg-Naturen forsvandt, Privatundervisningen, deels ved Armod, deels ved total Miskjendelse, blev sjeldnere, og Alt saa fladt og ensformigt som en Kaalgaard paa Amagerland«⁷⁸⁾.

Ligeledes gik G. ind for afskaffelse af tvang i skolerne (»Fra vore Almueskoler ønskede jeg derfor blot Mulkten og Tvangen borte, der har gjort den forhadte«⁷⁹⁾), og på højskolens område ville G. fremme kappelysten på alle måder, og derved få såvel elever som lærere til at yde deres ypperste. Det gjaldt frem for alt om, at eleverne følte sig draget til højskolen af egen fri vilje, og betingelsen herfor var levende lærere.

»Den danske Høiskoles velgjørende Indflydelse beroer derpaa, at den faaer *levende Dannemænd*« . . . til *Ledere* og *Lærere*, thi da vil Kjærnen af den danske Ungdom i alle Stillinger og fra alle Sider drages til dem«⁸⁰⁾,

hedder det i »Det Danske Dummerhoved«: I »Bøn og Begreb om en dansk Højskole i Soer« anvender G. en simpel liberal-økonomisk betragtningssmåde i omtalen af højskolelærernes stilling. G. skriver, at det gælder om, at de ikke fastansættes, for man skal ikke som Højskolelærer have

»Ret til, naar man fandtes uduelig, at faae Penge for ingen Ting at gjøre. Naar derimod Stillingen var uden Nærings-Sorger, saalænge den varede, men Varigheden uvis . . . da kunde man være sikker paa i Regelen altid at faae de dueligste *Ledere*«⁸¹⁾.

Kappestriden mellem højskoleeleverne indbyrdes tænkte G. fremmet dels ved fri diskussion, dels ved frie prøver. Tvungen eksamen

⁷⁷⁾ U. S. VIII, p. 35.

⁷⁸⁾ Om Nordens videnskabelige Forening, VU IV, p. 376.

⁷⁹⁾ Skolen for Livet, V. U. IV, p. 200.

⁸⁰⁾ V. U. IV, 450.

⁸¹⁾ Bøn om en dansk Høiskole i Soer, Kiøbenhavn 1840, — p. 29.

var han en modstander af, men frie prøver (som ved Londons universitet!) kunne han gå med til.

»Den eneste Nytte . . . Eksaminer muelig kan stifte, er nemlig at vække Kappelyst, og den vækkes allerbedst, naar Væddeløbet, som ved de olympiske Lege, er en fri Sag og Dygtighedens Løn kun en Oliekvist«

siger han i sit brev til Christian VIII⁸²). — I det hele taget var Grækenland forbilledet skolemæssigt set, også for G.

»Naar vi slippe bort fra Rom, hvor man havde *Slaver* til Skole-Mestre, og kommer til Grækenland, hvor det var den største Ære for Folkets ypperste Hoveder, ædlest og mest veltalende Mænd, at lyttes til af lærelystne, og selv af den lystige Ungdom, da er det ogsaa forbi baade med Skole-Mesterens og Skole-Drengenes Slaveri«, (Nordens Mythologi⁸³).

Sammenligner man nu hermed de artikler, som WR og ER skrev om den højere undervisning i England, navnlig i forbindelse med omtalen af Londons universitet, som vi ved G. har hentet sin viden om bl. a. fra WR, finder man også her paralleler. Man understreger i disse artikler, at på Londons universitet skulle alt være frit, ingen kunstig tvang, ingen kunstig støtte.

»One thing is certain, that it (Londons universitet) can stand upon its merits only; its existence will depend upon the satisfaction, it affords, and it is only a high degree of approbation that will draw to it that resort of pupils, in which its prosperity must consist«,

hed det i WR Oktober 1826⁸⁴). — Samme år i februar angreb ER de gamle universiteters privilegier, deres tvang, legatsystemet, kort sagt alt, hvad der hindrede fri konkurrence, og bladet glædede sig over, at Londons universitet ikke havde noget sådant.

»From these radical defects of the old foundations the London University is free. It has no means of bribing one man to learn what it is of no use to him to know, or of exacting a mock attendance from another who learns nothing at all. To be prosperous it must be useful«⁸⁵).

Begge blade betegnede det som et virkeligt fremskridt, at Londons universitet nu brød det monopol, Oxford og Cambridge havde⁸⁶).

⁸²) V. U. IV, p. 420. — Ved det nordiske universitet skulle kappestriden stå »mellem de *historiske* og de *fysiske* Videnskaber, for at samle Kræfterne paa begge Sider til den stærkest muelige Anstrængelse og Vexelvirkning«. Om Nordens videnskabelige Forening, V. U. IV, p. 371.

⁸³) U. S. V, p. 406.

⁸⁴) p. 270 ff.

⁸⁵) ER Februar 1826, p. 340.

⁸⁶) G. »gentog« i Mands Minde disse engelske angreb på Oxford og Cambridge, anklagede dem for dødhed og fremhævede, at når de ikke læn-

Det var ligeledes ud fra sit liberale frihedssyn, at ER gik kraftigt imod anvendelse af tvang i almueskolerne. Maj 1823 citerer det med kraftigt bifald en bog om »Early Moral Education«:

»Let us suppose a child is passionate, quarrels with and strikes another; . . . in such cases, it is frequently said, he deserves a good whipping, but what will whipping do? We can neither, as before observed, whip bad dispositions out of a child, nor good ones into him; but let the master sit down and take the little offender kindly upon his knee, reason with him, and convince him that he loves him«⁸⁷).

Bemærkelsesværdigt er det også med henblik på G.s tanker, at ER arbejdede for at få religionsundervisningen gjort frivillig; det skete i forbindelse med et forslag fra Brougham i parlamentet, imod hvilket de højkirkelige, bl. a. en Rev. Lloyd, protesterede.

»But the truth is, that Mr Brougham's Bill does provide for teaching both creeds and catechisms to those children whose parents chuse to have them so instructed. Let Mr. Lloyd speak out at once, and tell us whether he does not object . . . because he hopes that a compulsory provision would draw in many children of Dissenters within the pale of the Church«⁸⁸).

Endelig er det interessant at sammenligne den kamp mod latinens væld, som disse to tidsskrifter førte, med G.s utrættelige polemik mod latinskolerne. ER og WR benyttede enhver lejlighed til at lange ud efter latinen. I ER, februar 1826 hedder det:

»Our opinion of the Latin tongue will, we fear, be considered heretical. We cannot but think that its vocabulary is miserably poor, and its mechanism deficient both in power and precision«⁸⁹).

WR talte ganske »grundtvigsk« om latinskolerne, idet det betegnede systemet som »Twenty years of bitter imprisonment (which) just enable a few chosen spirits to decline hic, hac, hoc«⁹⁰). — Over-

gere har »således Monopol som i andre Lande«, da skyldes det »den mægtige Folkeand«, der har fravristet dem de gamle rettigheder, statutter, eder og sædvaner.

⁸⁷) p. 447. Jvf. også Jan. 1825, p. 317.

⁸⁸) Juli 1821, p. 510.

⁸⁹) ER Februar 1826, p. 329. Jvf. også ER Januar 1825, p. 317.

⁹⁰) WR April 1827, p. 307. Jvf. her G.s vers fra Romer-Visen (1837):

End hviler på os det Romerske Aag
 mens Drengene maae drages med Dødninge-Sprog
 End drikke vi af den forgiftige Viin,
 saa længe vi fuske paa Classisk Latin.
 End daglig korsfæster Man Fædrenes Aand
 mens Moder paa Tunge har Troldhexe-Baand
 saa vel maae med Fædre / Vi bede: Gud bedre
 Gud fri os fra Rom!

U. S. VIII, p. 154.

for latinskolen fremhævede ER og WR ikke blot Londons universitet (med friheden), men også det i 1825 af bl. a. Brougham stiftede »Society for the Diffusion of Useful Knowledge«. WR understregede, at dette selskab var særlig betydningsfuldt netop nu, da folket skal til at overtage styret, og oplysning derfor kraftig tiltrænges. (Jvf. G.). Navnlig landbefolkningen må man tænke på (!), siger WR⁹¹).

»That a few men in a nation, or some one narrow class, should be very learned, has seldom much effect upon the happiness of the community«. (sst.).

I Aug. 1827 skriver WR i samme anledning; i en artikel kaldet »Education of the People« (!):

»Ought we not to bring up our youth in that learning which is now the learning which Greek and Latin once were, and which they no longer are, overwhelmed as they have been, by a mountain of useful knowledge«⁹²).

*

Vi har gjort så meget ud af disse to tidsskrifter, ikke blot fordi G. ejede dem, men også fordi de ypperligt afspejler den engelske liberalismes ideer bl. a. om kirke- og skoleforhold. Men naturligvis har G. ikke mødt den engelske liberalisme alene gennem disse blade, men først og fremmest oplevet diskussionen omkring den under sine rejser 1829—31. Ikke mindst på det politiske område gik bølgerne højt i disse år, og det var frem for alt frihandelsprincipperne, man debatterede. Petition efter petition om indførelse af fri handel, afskaffelse af alle monopoler og toldbeskyttelse, navnlig den beskyttelse, det engelske korn havde, indsendtes til parlamentet fra købmænd overalt i landet. De »små« købmænd og fabriksejere arbejdede for at komme op og følte sig trykket af de store handelsvirksomheders og godsejernes monopoler. Med begærlighed greb man de nye ideer i liberalismen, og en flom af bøger, piecer og artikler om frihandel så dagens lys i England i slutningen af tyverne. Også i underhuset begyndte frihandelstilhængerne (Huskinsson, Joseph Hume m. fl.) at røre på sig. Allerede i begyndelsen af tyverne lykkedes det dem at få gennemført lidt. En økonomisk krise i 1825 gav dem vind i sejlene. Canning, som nu blev premierminister, blev vundet for frihandelsteoriene og søgte at rocke ved kornetolden. Om trent samtidig udgav Malthus bogen »Definitions of Political Economy«, og i 1828 kom et nyt oplag af Adam Smith's hovedværk. Piecernes og traktaternes antal tog til op imod 1830, og de giver et

⁹¹) WR Oktober 1826.

⁹²) p. 311.

godt indtryk af den livlige debat. Det ville være uoverkommeligt og unødvendigt at gennemgå dem. Men de slog alle fast som hovedprincip, at den eneste vej til lykke og fremgang var »by allowing every man to exert himself in the way, which he finds most beneficial«, som økonomiprofessoren i Oxford, N. W. Senior, udtrykte det⁸³). Også et kig på parlamentsforhandlingerne i årene 1829—31 bekræfter, hvor meget frihandelsfilosofien må have været samtalemønne på den tid. Det var silkehandelen, East Asiatic Co.s monopol på Indien, men først og sidst kornloven, som affødte denne⁸⁴). Alle de liberale — anført af WR og ER krævede denne lov ophævet straks.

I hele denne offentlige debat må G. havde mødt liberalismens ideer, og at G. fulgte med i det politiske liv i England, viser både Englandsbrevene til hans hustru og navnlig »Mands Minde«. Det er værd at notere sig, hvad G. her har at sige om kornloven:

»Det er sandt, at da jeg saa, hans (Cannings) Forsøg aldeles mislykkedes, saa han faldt selv ved det første Skridt i Kamp mod den oprørende Kornlov, der sulter de fattige, for at de rige Herremænd kan faa større Forpagtnings-Afgift« . . .⁸⁵).

Det var præcis de radikal-liberales måde at argumentere på. Også den engelske fattiglovgivning har G. sat sig ind i. Han omtaler i »Det danske Fiir-Kløver« 1836 den i England meget diskuterede Report of Poor Laws, som han iøvrigt har ejet⁸⁶), og at han ganske delte de liberales syn på denne lov viser hans rigsdagstale ¹⁴/₄ —49, hvor den underkastes en kritisk behandling⁸⁷).

Endelig må det også omtales, at G.s vigtigste forbindelse i England, John Bowring, ikke blot var en af lederne af den radikal-liberale gruppe i London (han var som sagt en tid redaktør af WR),

⁸³) »Three lectures on Rate and Wages«, London 1830. Af andre skrifter kan nævnes: *J. S. Buckingham*: Outlines for a new Budget. *Veritas*, The Present degraded State of Trade, London 1829. *George Knight*, Observations on some of the chief difficulties, London 1829. *Badnall*, Letters to the Lords and Commons«, London 1830. *Robert Forsyth*: Political Fragments (anti-liberal), Edinb. 1830.

⁸⁴) Silketolden debatteredes ⁶/₄, ⁸/₄, ⁹/₄, ¹⁰/₄, ¹³/₄, ¹⁴/₄, ¹⁶/₄ og ¹/₅, ⁷/₅, 1829. Korn-told og ØK-monopol ⁸/₅, ¹²/₅, ¹⁵/₅, ¹⁹/₅, 1829. Petitions og frihandelsdebat-ter i 1830: ⁵/₂, ⁹/₂, ⁴/₃, ⁹/₃, ¹¹/₃, ¹²/₃ og ⁵/₄. Korn- og uldtoldforhandlinger ²⁶/₂, ⁴/₃, ¹⁶/₃, ²²/₃, ²⁹/₃, ²⁶/₆. — Den 18 marts 1830 holdt Huskinsson sin berømte fri handelstale i parlamentet. — I 1831 debatteredes frihandel og liberalismens principper ²³/₃, ²⁴/₃, ¹⁸/₇, ²⁴/₇, ⁹/₈ og ¹²/₈.

⁸⁵) Mands Minde, p. 436.

⁸⁶) Fortegnelsen over Grundtvigs efterladte Bogsamling, nr. 7721 og 7722.

⁸⁷) Rigsdags-Tidende Sp. 2607 og 08.

en af Benthams meget gode venner (indsat som executor efter ham), men at han også i tyverne og trediverne var meget engageret i arbejdet for øget frihandel. I 1821 udgav han bogen »Observations on the Restrictive and Prohibitory Commercial System«, baseret på MSS af Bentham. I 1828 var han i Holland for at undersøge mulighederne for friere handelssamkvem med dette land. Året efter skulle han have været med i en parlamentskomite, som var nedsat til undersøgelse af frihandelsspørgsmålet, men den ærke-konservative Wellington fik ham udelukket. I 1830 var han i Paris bl. a. for at slutte handelsaftaler, 1831 blev han endelig leder af den komité, som i 1834 afgav rapport til parlamentet om handelsforholdet mellem Frankrig og England⁹⁸). Altså netop i de år, G. havde mest med ham at gøre, var han optaget af at føre liberalismens ideer ud i praksis. — Om G.s hyppige sammenkomster med ham og hans familie fortæller Englandsbrevene. G. har uden tvivl mangen gang fået »en Mundfuld Politik af hans Tønde⁹⁹). — For endelig at fuldstændiggøre billedet skal det også bemærkes, at professor Whewell og matematikeren Airy, som G. besøgte under sit ophold i Cambridge, begge tilsluttede sig liberalismens ideer¹⁰⁰).

Dette møde med engelsk liberalisme og dens frihedsbegreb satte sig imidlertid ikke alene spor i G.s syn på kirke- og skoleforhold, som vi har set det. Det viste sig naturligvis fremfor alt i hans politiske ideer. G.s politiske liberalisme træder frem igen og igen i hans skrifter fra 40'erne, ikke mindst i »Danskeren«. Vi må også her nøjes med enkelte citater.

Når G. helt op til 1848 modarbejdede de demokratiske ideer, så var det aldeles ikke, fordi han var konservativ eller anti-liberal¹⁰¹).

⁹⁸) Se hans egen Autobiography, hans hustru »Vespers and Matins«, Englandsbreve, p. 137 og First Report on the Commercial Relations between France and Great Britain, 1834.

⁹⁹) Englandsbreve til hans Hustru, p. 157. Se også p. 79, 81—89, 94, 101—102, 106, 108, 113, 114—118, 119, 123, 128, 137, 144, 153, 159. Jvf. endvidere anførte afhandling af Toldberg p. 264 ff. og 298 ff. — Ganske vist udtrykker G. ikke særlig stor begejstring for Bowring (»En Fusentast« — Englandsbreve p. 137), men det udelukker jo ikke, at G. gennem ham og hans kreds er blevet draget ind i diskussionen omkring liberalismen.

¹⁰⁰) Englandsbreve 146—50.

¹⁰¹) Det har f. ex. Erik Møller i »Grundtvig som Samtidshistoriker«, Kbhvn. 1950, slet ikke haft blik for. På grundlag af et citat fra »Mands Minde«, hvor G. glæder sig over, at de spansk-italienske revolutioner ikke lykkedes, fælder Erik Møller den dom, at G. var bundkonservativ i 1838. (»Dette er i virkeligheden en god, interessopolitisk Stormagtsbetragtning i Metternichs Aand, og en Argumentation som denne viser . . . , hvor bundkonservativ hans Indstilling endnu helt igennem var i 1838. Skyldes

Men hans liberalisme var som sagt ikke fransk, men engelsk¹⁰²). For ham at se ville demokratiets sejr blot betyde, at enehæredømmet skiftede adresse, fra kongeslottet til rigsdagen. Og han frygtede »vrimlens« herredømme mere end kongens. »Det er klart, at den almindelige valgret eller valgbarhed langt lettere kan føre til Vrimlens end til Folkeaaandens Herredømme«¹⁰³). Det »franske« demokrati ville medføre »statens« regimente, og det er blot at komme af Dynen i Halmen¹⁰⁴). Det ideelle for G. var og blev »Kongehaand og Folkestemme«, og ved folkestemmen forstod han dels udstrakt skrivefrihed (hvilket han fordrede i skriftet: »Politiske Betragtninger« i 1831), dels fri drøftelse i folkerådene, som oprettedes 1834. Denne fri drøftelse ville vejlede kongen til at træffe den rigtige afgørelse. Han skulle fortsat have magten, men det var G. meget om at gøre at sige, at denne kongens magt var blevet ham *overdraget af folket*, ved enevældens indførelse i 1660¹⁰⁵). En sådan tale- og

det Paavirkning fra Kredsen om Tronfølgeren, Prins Christian Frederik, som netop paa dette Tidspunkt gik i Reaktionen Skole under sin store Udenlandsrejse. Maaske.« (!) (pag. 61)). — G. var aldeles ikke bundkonservativ i 1838, — hvad Møller iøvrigt selv bevidner gennem citater fem sider længere fremme. Det var heller ikke i 1848, han virkelig blev frihedsmand. Både i 30'erne og 40'erne og 50'erne stillede G. de samme liberale frihedskrav såvel under den monarkiske som under den demokratiske forfatning. Når han derimod glædede sig over, at de italienske revolutioner mislykkedes, var det, fordi de gik ud fra *de* demokratiske grundsatninger, G. iflg. sit frihedsbegreb ikke kunne billige. —

Møller har kort sagt ikke haft blik for, at der kunne existere et andet frihedssyn end det fransk-demokratiske. Derfor kan han også (p. 54 ff.) hævde, at G.s indstilling egentlig ikke ændrer sig efter 1830. Møller finder jo, at G. både i Verdenskrønikerne og i de folkelige skrifter efter 1830 polemiserer mod demokratiet, men han har ikke set, at mens G.s syn i 1812 og 1817 var bestemt af den Rahbek'ske filosofi og af G.s mistillid til tysk idealisme, vendte han sig efter 1830 mod demokratiet, *fordi lighedsideerne ødelægger konkurrencefriheden*, og fordi flertalsregimente ikke er bedre — tværtimod — end enevoldsregimente.

¹⁰²) ». . . i alle parlamentariske Ting tænker (jeg) paa *Engelsk*«. Tale til Folkeraadet om dansk Kirke-Frihed (1839), p. VII.

¹⁰³) *Danskeren* 1849, p. 60.

¹⁰⁴) *Danskeren* 1850, p. 630.

¹⁰⁵) Iøvrigt kunde G. kun bestyrkes i sin tillid til den danske enevoldsmagt hos de liberale i England. James Mill udgav nemlig i 1820 i supplement til *Encyclopædia Britannica* en essay »On Government«, som senere udkom i særtryk i 1829 og blev læst og diskuteret uhyre meget. Mill siger selv, at det var Cambridgestudenternes anden bibel. Heri hed det bl. a.: »Absolute monarchy under Neros and Caligulas, under such men as the Emperors of Morocco and Sultans of Turkey, is the scourge of human nature. *On the other side, the people of Denmark, tired out with the oppression of an aristocracy, resolved that their king should be absolute;*

skrivefrihed, som fandtes i England, var mere værdifuld end en konstitution, og selv efter at forfatningen var udarbejdet i 1848 og enevælden ophørt, understregede G. vigtigheden af denne offentlige debat. Ved denne debat »faar nemlig ikke blot Modpartiets Misundelse og Misfornøjelse Luft, saa de sædvanlig ej gjør videre Skade, men derved hindres Tvisten fra at spilles over i *Hjærnespindets* eller *Personlighedens* farlige Egne; derved holdes Ministeriet og dets Parti bestandig i Aande og nødes til at være paa deres Post«¹⁰⁶) — et typisk eksempel på politisk liberalisme.

Derfor var G. også en modstander af den demokratiske lighedsidé, som vil ødelægge konkurrenceelementet og som er »et Blændværk, der hverken kan eller skal findes i det borgerlige Selskab«¹⁰⁷). Både en totalitær tvangsstat og en demokratisk lighedsstat fører til ensretning; det er Danmark og Frankrig eksempler på, mens England har hævdet Friheden.

»*Sværmeriet* for alskens *Afretning* og *Ensformighed* og *Politi-Orden*, med *Mund-Klemmer* og *Penne-Tvinger*, for *Bomstilhed* og *Skolemesterskab*, har nemlig været saa stærk allevegne . . ., at man har været nær ved at kvæle Menneske-Livet eller bringe det til Fortvivlelse, medens i England alt har havt

and, under their absolute monarch, are as well governed as any people in Europa« (fremhævet af mig. — Se ER. marts 1829, p. 162).

Netop dette punkt i Mill's essay diskuteredes hæftigt mellem ER og WR i foråret og sommeren 1829 (da G. var i England!). Macaulay hævdede i ER, at disse ord af Mill ikke stemte med hans øvrige afvisning af enevældigt system. April 29 svarede WR (ikke Mill selv; han blandede sig ikke i debatten) med en artikel, der forsøgte at vise, at Mill ikke havde været inkonsekvent. ER rykkede ud igen med en artikel i Juni måned (p. 278 ff.), som behandlede punktet med den danske forfatning udførligt, og allerede den følgende måned svarede WR (p. 255 ff.). I denne artikel forsøgte WR at forklare, at det danske kongedømme egentlig hvilede på folkesuverainitetsprincippet. I 1660, hed det, var den danske konge »put in his present situation, by the people turning the scale in his favour in a balanced contest, between himself and the nobility. And it is quite clear that the same power would turn the scale the other way, the moment a king of Denmark should take into his head to be Caligula«. ER betvivlede denne forklaring i oktober-nummeret 1829 (p. 101 ff.).

Såvel i »Det Danske Fiir-Kløver« af 1836 og i »Mands Minde« af 1838 betonedede G., at enevoldsmagten var overdraget kongen af folket. (Mands Minde, p. 75 og 77). Han påstod endvidere, at også i Danmark havde folket valgt sine lovgivere — som i England: ». . . naar det engelske Parlament eller det norske Storting giver Love, da har Folket jo dog kun selv valgt sine Lovgivere, saa det for den Sags skyld lige saa godt kunde siges at give sig selv Love, naar de valgte Kongen til Lovgiver.« (Mans Minde, p. 79).

¹⁰⁶) Danskeren 1848, p. 203.

¹⁰⁷) Mands Minde, p. 125.

Lov til at jævne og *hjælpe sig selv*, hvad vist nok tit kan findes meget vanskeligt, men vækker og anstrænger dog alle Livs-Kræfter, istedenfor at sløve og fortære dem¹⁰⁸).

Udtrykket »Hjælpe sig selv«, — det engelske råd, som G. kalder det flere gange, er naturligvis en oversættelse af den engelske liberalismes hovedprincip. Et andet af de fordanskede slagord, som man også kan møde hos G. i 30'erne og 40'erne er udtrykket »Fælles Bedste«. »Fælles Bedste« er princippet, hvorefter der skal regeres, og det er naturligvis en oversættelse af Bentham's utilitaristiske doktrin.

». . . hvad der er bedst for det borgerlige Selskab: enten Frihed eller Trældom, og hvilke Forbedringer kan ske til *fælles Bedste*, som naturligvis er alle borgerlige Selskabers om end uskrevne, saa dog lige uforanderlige Grundvold. Se, derfor, mine Herrer, er det engelske Raad »hjælp jer selv«, hvor koldt det end klinger her dog baade det klogeste og venskabeligste, der kan gives noget Folk¹⁰⁹).

G.s politiske liberalisme kommer vel tydeligst frem i hans stilling til politiske spørgsmål som fattighjælp, næringsfrihed, handelsfrihed, told, monopoler, pension etc. Ang. fattighjælp siger han:

». . . heller ikke maae man gjøre de *Rige* det til deres borgerlige Pligt at føde og klæde de *Fattige*, thi herved stiler man, efter al Erfaring, paa at gjøre *hele Folket* til *Fattiglemmer*, der hverken kan føde eller klæde sig selv eller hinanden, man overskiærer *Kærligheds-Baandet*, som er det eneste, der til Gavn kan forbinde *Rige* med *Fattige*, man *føder Dovenskab*, saa *Flittigheden maa sulte*, og man undergraver al Eiendoms-Ret, hvormed Formuen staar og falder¹¹⁰).

Det var helt ud Malthus' argumentation. — Også for handelsfrihedens skyld var han imod den demokratiske lighedstanke.

Ligheden »ville dog give Handel og Vandel og al udbredt Virksomhed et Knæk, de aldrig eller sent forvandt, og paa alle Maader befordre Fattigdom og Dovenskab, Ødselhed og Nærighed, Svir, Spil og slette Sæder¹¹¹).

For Næringsfrihedens skyld måtte tolden afskaffes. G. var en fanatisk modstander af toldbeskyttelse. Man græder over dem, der spiller i lotteriet, siger han, »men hvor bliver da Graaden af over Toldvæsnet, der aabenbart er langt mere fordærveligt¹¹²).

¹⁰⁸) Haandbog i Verdenshistorien, U. S. VII, p. 689.

¹⁰⁹) U. S. VII, p. 689. Jvf. V. U. IV, p. 175.

¹¹⁰) V. U. V, p. 281. Se også Grundlovgivende Rigsdagsforhandlinger, II. Sp. 2607.

¹¹¹) Mands Minde, p. 102.

¹¹²) Danskeren III, p. 704.

vede alle monopoler afskaffede, lige fra eneretten for Thorvaldsens Museum til at tage afstøbninger af gips af dennes værker til monopol på almanakken, adresseavisen, vejviseren, statskalenderen, salmebogen og bibelen, for disse monopoler betyder, at folket »maa købe daarligt og dyrt, hvad de uden Monopolerne vilde faa godt og billigt«¹¹³). Angående pension gjaldt det for G., at staten skulle have så få embedsmænd som muligt, lønne dem så godt som muligt, mens de var i tjeneste, »men iøvrigt skal man lade Vor Herre og dem selv sørge baade for deres Alderdom og for deres Koner og Børn«. Derved ville man få dygtige, flittige, redelige embedsmænd, for den almindelige pension fremmer kun dovenskaben¹¹⁴).

*

Om G.s frihedssyn har der altid været uenighed. Næppe var han død, førend grundtvigianerne splittedes over problemet med det Forenede Venstre af 1870. Birkedal, Otto Møller, Hammerich og Skat Rørdam betegnede som bekendt denne forening som en falsk alliance, nemlig en alliance med de franske demokratiske ideer. Derimod forsvarede Høgsbro, Berg og Niels Lindberg det nye parti. Og typisk er det, at begge parter påberåbte sig G. — og med rette. Hammerich fremdrog således i 1875 adskillige G.-citater, der viste dennes mistillid til rigsdage og flertalsregimente, men allerede året efter dokumenterede Niels Lindberg i skriftet »Grundtvigs politiske Stæde«, at G. altid havde været anti-konservativ og en begejstret tilhænger af de mest radikale frihedskrav. På samme måde har G. været taget til indtægt både for ideen om kirkelig frihed i forhold til staten og for det modsatte, og man kan da også hos G. finde tilslutning til begge standpunkter. Han var således betænkelig ved at overgive kirken i et ministeriums hænder og var dog samtidig en modstander af kirkeforfatning. Sagen er den, at G. i sit frihedssyn fulgte de simple engelske liberale ideer: at kæmpe mod ethvert regimente, som indskrænker den personlige frihed. Derfor var han ganske rigtig — som gammel-grundtvigianerne hævdede — modstander af de demokratiske tanker, men han kæmpede også mod absolut monarkisk enevoldsmagt; den skulle suppleres med den frie folkestemme. — Tilsvarende gik han i 1848 ind for sammenkaldelse af et kirkemøde, fordi han ikke ville overgive kirkeforfatningsspørgsmålet til et ministerium, som var »fuldkommen ansvarsløst og mere uindskrænket end noget under Souverainiteten«¹¹⁵), men kunne på

¹¹³) Danskeren III, p. 198.

¹¹⁴) Almeenpensioneringen og Daarekisten i Danmark. Danskeren III, p. 337.

¹¹⁵) H. J. H. Glædemark: Kirkeforfatningsspørgsmaalet i Danmark, p. 165.

den anden side slet ikke følge H. N. Clausen i dennes arbejde for kirkelig selvstændighed gennem et kirkeråd, hvor »menighederne have deres bemyndigede repræsentanter, som i de almindelige kirkelige sager afgive deres stemmer«, og hvor den øvrige styrelse er »overladt til *geistlige Mænd* af prøvet Indsigt, Retsind og Duelighed«¹¹⁶). G. ønskede hverken at have en minister eller gejstligheden til at styre enevældigt.

Det er betegnende, at G. med hensyn til stats- og kirkeforfatning ikke kæmpede for bestemte programmer. Både før og efter grundloven af 1848, både under statskirken og folkekirken formede han sin polemik ud fra liberalismens grundtanke: at enhver indskrænkning af friheden, som kan undværes, bør undgås af hensyn til »menneskelivets udvikling«. Kampen mellem Thor og Loke måtte have de gunstigste vilkår, for kun i kampen kommer sandheden til ret at stråle i glans.

Ærlig Kamp var Aandens Glæde,
 Spyd mod Spyd og Haand mod Haand,
 Alt som vi i Kredsen træde,
 Pen mod Pen og Aand mod Aand,
 Haanden kun sit Vaaben skifter,
 Aandens Løsen er Bedrifter¹¹⁷).

Det var i England og af den engelske liberalisme, G. lærte dette frihedssyn. Også inden G. for alvor kom ud for engelsk påvirkning, i slutningen af tyverne og under rejserne, kunne han tale frihedens sag. Men det var dengang en anden slags frihed. Det var først og fremmest den evangeliske frihed eller samvittighedsfriheden. Han krævede, at staten skulle afholde sig fra vold i trossager. Det var også samvittighedens fordring, som betingede hans stilling til dommen over de gudelige forsamlinger. Men da G. i 1827 udfoldede sit syn på religionsfriheden, brød de nye tanker frem, nemlig om frihed til kappestrid. Det var på en måde de senere darwinistiske evolutionsideer om, at det bedste udvikler sig i kamp, han anvendte også på det kirkelige område. Og dette frihedssyn uddybedes og forstærkedes gennem Englandsrejserne. Der er næppe tvivl om, at de liberale tidsskrifter *Westminster Review* og *Edinburgh Review* har været hovedbestemmende i 20'erne, men det var naturligvis først og fremmest det personlige møde med den engelske liberalisme, der betød noget. Det er da også først efter 1830, at G. for alvor udfolder de nye tanker. 80 år gammel holdt G. på vennemødet

¹¹⁶) H. N. Clausen: *Catholicisme og Protestantisme*, 1825, p. 245 ff.

¹¹⁷) Af digtet *Nordens Aand*, 1834, U. S., VIII, p. 45.

i 1863 en tale, hvor han kom ind på spørgsmålet om kirkelig frihed. Han udtalte heri, at han og Luther var ganske enige i synet på den evangeliske frihed, men at han var uenig med reformatoren i dennes syn på statskirken. Friheden måtte have en ganske anden udstrækning, end han havde set. Det havde G. fået øje for i England, »som dengang var den borgerlige Friheds eneste Hjemstavn i Europa«; derfra var han blevet »bekjendt med Frihedens Uundværlighed for Menneske-Livets Udvikling i det Hele«¹¹⁸).

¹¹⁸) U. S. X, p. 537. Jvf. også Dansk Kirke-Tidende 1863, no 38 og 39.